

KLÂSİK OSMANLI SİSTEMİNDE VAKIF KURUMU

Dr. Mehmet Ali KILIÇBAY

Gazi Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Öğretim Üyesi

E fendim, ben burada önce, kendimi gurbette hissediyorum; çünkü hukukça yoğun bir topluluk var ve ben de iktisatçıyım. Bizim iktisatçıların bir kusuru var, geçenlerde gazetelerin birinde, mühendisler iktisatçılar hakkında kanaatlarını açıklarken, bizim teorik çerçevemizi ikide bir değiştirdiğimizden şikâyet ediyorlardı. Tabii mühendisler bunu, sadece bize vehmediyorlar. Aslında bütün bilim dünyasında teoriler ikide bir değişiyor. Eğer, bilimsel çerçevede kalınırsa, ikide bir değişiyor.

Ama hukuk, sanki bana bir değişmezlik alanıymış gibi gözüküyor ve hukukçuların bol bulunduğu bir cemaatte, ben kendimi gurbette hissediyorum. O nedenle, sürçü lisan edersem, peşinen affınıza sığınıyorum.

Ama, aynı zamanda kendimi bildik bir mekânda da hissediyorum; çünkü, aynı bizim sınıflarımız gibi son derece boş. 200 kişilik bir salon tahsis edilmiş olmasına rağmen ve konu çok önemli olmasına rağmen, ne yazık ki ilgi gösteren insan sayısı az. Herhalde bugün, bizim şov yeteneğimizin düşüklüğünden olsa gerek, herhalde gazino dünyasının tersine assolistler önce çıkmış, şimdi uvertürler çıkıyor. Herhalde ondan oluyor.

İkinci bir noktayı daha arz etmek istiyorum. Biz, iktisatta zamanı bağımsız değişken kabul ediyoruz. Yani, zaman veridir, her şey zamana göre ayarlanır; çünkü onu değiştirmeye insanların daha gücü yetmiyor. İleride olur mu, olmaz mı, onu bilemiyorum. Fakat, bu toplantıda gördüm ki, insan zamanı da değiştiriyor. 15,30'da başlaması gereken tebliğim, 17,30'da başladı. Biz, iki saat kaydırabildik zamanı. Eğer, bir günde iki saat kaydırsak, 1 yılda 730 saat kaydırırız. Bu muhteşem bir şey. Lüzumlu; ama, zaman bağımsız değişken.

Şimdi konuma geliyorum izninizle.

Efendim, bugün, bizden önceki oturumda, bana göre çok verimli bir tartışma oldu. Bezmi Alem Valide Sultan Vakıf Üniversitesi konusundaki tartışma. Bu tartışmada tabii ki taraf değilim; ancak kanaatım var. Her vatandaşın kanaatının olması gerektiği gibi, benim de bir kanaatım var ve öyle sanıyorum ki, hadise vakıf mevzuatının aksayan yönlerinden kaynaklanmıyor, bizzat vakıf kurumunun aksayan yönlerinden kaynaklanıyor. Çünkü biz, bizden yüzyıllarca önce yaratılmış bir tarihi sırtımızda yük olarak taşımaya devam ediyoruz. Biraz daha açık söylemeye çalışırsam, vakıf daha başka bir tarih ortamının içinde yaşamış insanların, kendilerinden sonraki kuşaklara emir vermesidir. Benim mallarım hapsediliyor ve bu hapsedilmiş mallar, benden sonraki kuşaklar da benim direktiflerim doğrultusunda kullanacaklardır. Bezmi Alem'in tartışması da buradan başlıyor. Bezmi Alem

tartışmasının buradan başlaması, Valide Sultan hanımefendinin, "Acaba iradesi ne yöndeydi" tartışmasında oluyor ve ben bu tartışmayı, müsaadenizle telaffuz ediyorum, abes görüyorum. 19 uncu yüzyıl veya yanlıyorsam tarihinde, 18 inci yüzyıl bir padişah odalığının cariyesinin -her ne kadar çok güzel unvanlar taşıyorsa da- vakfettiği malların, biz Cumhuriyet kuşakları tarafından serbestçe kullanılamamasını benim iktisatçı mantığım doğrusu anlayamıyor. Valide Sultan onu ne amaçla kullanmış olursa olsun, bu da vakıf kurumunun Osmanlı'dan aldığı nitelikten, yapısından kaynaklanan bir şey. Vakıf evrensel bir kurum, sadece Osmanlı'ya has değil. Mülkiyetin özel kişilere ait olmayıp da, merkez tarafından sıkı bir şekilde denetlendiği hemen bütün toplumlarda ortaya çıkıyor. Bu bir tesadüf değil.

Vakıf kurumunun, ülkemizde kazandığı boyutu, ülkemize kazandırdıklarını inkâr etmek mümkün değil. Bugünkü mimarî mirasımızın hemen hemen tamamı, vakıf kurumu tarafından oluşturulmuş. Ama, hadisenin bu görünen tarafı; yani aysbergin su üzerindeki tarafı. Bir de aysbergin su altındaki tarafı var. Marki d'ohsson, 18 inci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu dolaştığı zaman, malvarlığının yüzde 75'inin vakıflar elinde olduğunu söylüyor. Bu çok büyük bir rakam, abartma payını düşsek, bu oranı yüzde 50'e indirsek dahi, hatta yüzde 25'e indirsek, hatta hatta yüzde 10'a indirsek, bu çok müthiş bir rakam meydana getiriyor. Yani bir ülkenin mal varlığının ölüler tarafından denetlenmesi biçiminde yorumladığım vakıf kurumlarını ortaya koyuyor.

Peki, bu vakıf kurumu niye bu şekilde işlemiş: İki nedenden ötürü. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren başlayan bir oluşum. Biliyorsunuz Osmanlı Devleti, bir yanda çökmekte olan Anadolu Selçuklu, bir yanda da çökmekte olan Bizans'ın toprakları üzerinde kuruldu. Bunlardan etkilenmemiş olması mümkün değil. Hem etkilendi, hem ders aldı. Selçuklu'nun neden çöktüğünü, Bizans'ın neden çöktüğünü veya bizim bugünkü terimleri tarihe doğru vehmederek, tarihe doğru aktararak söylememiz halinde, bu feodalleşme sonucu, iki imparatorluğun veya iki devletin feodalleşme sonucunda ortadan kalktığını gördük. Bunu, bizim ifade ettiğimiz terimler içinde gördüğünü söylemek mümkün değil, bunu bir de facto tespiti olarak gördüğünü söylemek mümkün.

Bu, de facto tespitten sonra, Osmanlı sultan ve padişahlarının, tüm çabaları miri sistemi yerleştirmeye yöneliktir. Miri sistem, başta toprak olmak üzere bütün gayrimenkullerin imparatorluk denetiminde, padişahın mülkü noktasında temerküz etmesidir. Ve Fatih Sultan Mehmet bu konuda en radikal adımı atmıştır; o zamana kadar mülk, eşkinci tımarı vesaire adı altında bütün toprakları, hatta Selçuklu'dan intikal eden vakıflar da vardır, tümünü miriye mal etmiştir ve bunu da çok açık bir ifade ile söylemiştir. "Miriye mal ettim, kulum gelip alivere" demiştir. Bu kadar açık bir şekilde ifade edilmiş bir şeydir.

Burada, imparatorluğun var olma mantığı yatmaktadır. Bu imparatorluk, kendini, var olabilmesi için, bütün özel mülkiyetlerden arındırmak zorundadır. Öyle görmüştür.

Bu toprak sisteminin nasıl işlediğinin üzerinde ayrıntılara girmeye gerek yok. Tımar sistemi biliyorsunuz, organizasyonu, umarlı sipahi ve bir yanda da merkez ordusu ve sürekli büyüyen genişleyen bir imparatorluk.

Aynı zamanda, Osmanlı'nın bir başkent İmparatorluğu ve bir haneden İmparatorluğu olduğunu da gözden uzak tutmamak lazımdır. Tarihteki benzerlerine bakarsanız, hep bu cins imparatorlukların başkentleriyle anıldıklarını görürüz; Roma İmparatorluğu veya Sasani İmparatorluğu gibi, ya hanedan, ya başkent adlarına göre adlandırılmaktadır. Mesela Bizans İmparatorluğu veya Konya Sultanlığı. Ne demektir bu başkent imparatorluğu; o ülkenin bütün ekonomik olanaklarının başkentte temerküz etmesi demektir. Bu, Osmanlı iaşes sistemiyle örgütlenmiştir; koskoca imparatorluk, başkentinin ulaşabileceği her yere kadar, 800 bin gibi o çağ için inanılmaz bir nüfus rakamı içeren başkentini iaşesine göre örgütlenmiştir. Bugünkü İstanbul'un bazı iskeleleri, bazı semtleri bunun izlerini

taşımaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse, Unkapanı, Odun Kapısı, Yemiş İskelesi gibi, İstanbul'a iâşe nedeniyle gelen malların boşaltıldığı ve sırf o işe tahsis edilmiş iskeleler veya büyük ambarları kasteden semt adları, buna delildir.

Başkentini, imparatorluğun tümüne egemen olması, aynı zamanda taşranın denetimini de getirmektedir. Taşra denetimi de, kaza örgütlenmesi veya kadılık diye bilinir. Bir, dinsel-hukukî örgütlenme aracılığıyla yürütülmektedir. Fakat, Batı'daki oluşumların tersine, Osmanlı sisteminde bir belediye örgütlenmenin ortaya çıkmadığını görüyoruz. Batıda komün hareketi, yani kentlerin özerklik hareketiyle ortaya çıkan ve kendi kaderlerine kendilerinin egemen olmasına yönelik bir hareket Osmanlı'da olmamıştır; çünkü, Osmanlı İstanbul'a herhangi bir alternatif veya rakip kent kesinlikle bırakma yanlısı değildir. Bu nedenle, İstanbul büyüklüğünde bir şehrin ortaya çıkabilmesi için -veya İstanbul'a yaklaşan bir kent ortaya çıkabilmesi için- 19 uncu yüzyılda Osmanlı ekonomisinin başka açılardan, başka dengeler içine girmesi beklenecektir. Mesela Selanik veya İzmir'in biraz metropol hale dönüşmesi için 19 uncu Yüzyıl beklenecektir; ki, o zaman tabii şartlar çok değişiktir. 1838 ticaret sözleşmeleri imzalanmıştır; artık Osmanlı ekonomisi dünya ekonomisi içinde bir yer tutmaktadır, ve saire.

Sözümü uzatmak istemiyorum, onun için, kısaca ana hatlar halinde özetlemek istiyorum ve belki tartışmak istediğiniz konular olursa, orada daha geniş açıklamalara gidebilirim.

Ben hukukçu olmayarak ve global tarih anlayışı içinde, yani bütün her şeyi yerli yerine oturtmaya çalışsan, o endişeyi taşıyan bir iktisat tarihi anlayışı içinde, Osmanlı Vakıf kurumunun bütün diğer ayrıntıları bir yana, iki temel özelliğini gözlüyorum: Bu daha çok Osmanlı Hukukunda evlatlık vakıflar denilen, benim "Miras Vakfı veya Aile Vakfı" adını verdiğim bir tip vakıf. Bir diğeri ise, "İstihdam Vakfı" adını verdiğim bir vakıf. İstihdam vakfı adını verdiğim vakıf, padişah ve hükümet ricali, vüzerâ tarafından kurulan vakıflar. Merkezde temerküz etmiş bir sistemde, aynı zamanda önemli ölçüde reayanın topraklardan kaçması söz konusudur. Yani, reaya, belirli vergileri ödememek için, sipahinin denetiminden kurtulabilmek için, kendisinin olmayan, sadece tasarruf hakkına sahip olduğu toprağı terk ederek kentlere gelmektedir ve bu kent, genellikle İstanbul olmaktadır. Osmanlı, zaman zaman reayanın İstanbul'a gelmesini, yani İstanbul doğumlu olmayanların İstanbul'a girmesini yasaklamıştır; fakat, toplumsal hadiseleri yasalarla önlemek her zaman mümkün olmadığından ötürü, yine de önemli bir göç baskısıyla baş başa kalmaktadır İstanbul. Nitekim, bu gibi merkezî formasyon imparatorluklarında, böylesine ekonomik oluşumların sonucu olarak, başkentlerin bu cins nüfus baskıları altında kaldığı görülmektedir. Bunun en güzel örneklerinden bir tanesi Roma'dır, -yani Eski Roma İmparatorluğundan söz ediyorum- ve o çağ içinde, İstanbul'un bir benzeri, inanılmaz bir nüfus olan 1 milyon nüfusa ulaşmıştır. Çünkü, o çağın tanrısal teknolojisini ve endüstriyel olanaklarını düşünürseniz, belirli bir aglomerasyon olarak 1 milyon nüfusu beslemenin neredeyse olanaksız olabileceğini ve bunu ancak bir imparatorluk örgütlenmesinin yapabileceğini düşünmeniz mümkündür.

İşte, böylesine bir oluşumda Roma'da yaşanmış ve Roma kente göçen fakat endüstrinin gelişmemişliği nedeniyle yararlı bir işte istihdam edilmeleri mümkün olmayan birçok büyük kitleleri devlet kesesinden beslemiştir. Bunların herhangi bir anarşit unsur yaratmamaları için, aynı zamanda bunları eğlendirmiştir. Ünlü Roma sözüdür, "Panem etcircences" "Ekmek ve sirk" Roma'nın yılda 182 gününün resmi bayram olduğunu ve filmlere de yansıyan, insanları aslanın ağzına atmaya kadar vahşet derecelerine varan çok çeşitli sirk eğlenceleri, böylesine bir şey...

İstanbul bunu böyle yapamıyor. İstanbul, başka bir şekilde, göç eden insanlara başka bir şekilde istihdam yaratıyor. Bu yaratılan istihdam da vakıf kurumu. Size örnek vermek için, bir padişah vakfından söz edeceğim. 1565 veya 1566 yıllarında, Kanunî Sultan Süleyman olarak bildiğimiz I. Süleyman tarafından kurulan bir vakfın, 738 tane personeli var. Aynı vakfın, bu 738 per-

sonel ve diğer masraflarının karşılanması için tahsis edilen, yani vakfiyeye alınan ve gelirleri buraya hapsedilen yerler, 217 tane karye, (köy) denilmiş aynı zamanda. Bir de ayrıca başka karye var. 30 mezra, 2 mahalle, 7 değirmen, 2 dalyan, 2 iskele, 1 çayırılık, 2 çiftlik, 5 karye, 2 ada.

Kanunî Sultan Süleyman'ın tüm vakfiyelerinin ne kadar olduğu bilinmiyor. Bunu arşivciler inşallah bir gün meydana çıkaracaklar. Ben basit bir örnekleme ile, 46 yıl hükümdarlık yapmış bir padişahın en azından 10 tane vakfiyesi olabileceğini düşünüyorum, bu cins ve aşağı yukarı 8 bin kişilik bir istihdam yarattığını düşünüyorum.

Keza, 36 Osmanlı Padişahı, 150 küsur vezir, kaptanı deryalar vesaireler, bütün bunları topladığımız zaman, bu cins vakıfların, İstanbul'a göç eden işsiz, güçsüz kitle açısından nasıl istihdam yaratacağını hesaplamak mümkün. Aile vakfı veya miras vakfı adını verdiğim vakıflara gelince: Biraz önceki o alevli tartışmada, Kemal ÇEVİK dostumun zikrettiği Ali Hikmet BERKİ, İstanbul'da bu tip vakıfların sayısının 200 bin olduğunu söylüyor. Acaba, bu 200 bin vakıf, sadece İstanbul'daki 200 bin vakıf, sadece, beledi hizmetler, hayır hizmetleri yapmak için mi kurulmuşlardır? Hayır efendim, Osmanlı'nın mirası engelleyen, İslâmî Hukukun emredici hükümlerine rağmen, bir "Raison d'Etat" olarak miri mülkiyet yoluyla özel mülkiyete ve tabii ki bunun yansıması olan mülkiyetin intikalini engelleyen bu kurallardan kurtulmanın bir yolu olarak kullanılmıştır.

Aile vakıflarında genellikle rastlanan hayır faaliyetlerinde ben bir tarama yaptım; "*Neler hayır konusu oluyormuş acaba?*" diyc. Bunlar, yüksek gelirlî vakıflar. Ömek olarak zikrediyorum izninizle sığınarak. "*Hatim okunması, mevlüt okunması (yilda bir defa), buhârî okunması, ilmi hadis tedrisi, Kelime-i Tevhüt getirilmesi (yilda bir defa), Salavat getirilmesi (her gün), berat mumu yakılması, göz ağrısı için ilaç alınması, aşure ve helva pişirilmesi, kurban kesilmesi, müflislerin hapisten kurtulmaları için para verilmesi, ölümlerin ykanması ve gömülmesi için para tahsisi, ekme ve meyve dağıtımı, su ve şerbet dağıtımı, kuşlara piriç ve köpeklere ekme verilmesi, kalem kâtiplerinin doyurulması, su soğutmak için kar tahsisi, kızlara çeyiz yapılması, çocuklara mesire masrafı yapılması, çocuklar için kitap parası, bayram topu alınması, yetimlere aylık bağlanması"*

Yine, bu vakfiyeler üzerinde yaptığım ufak bir dolaşımda, II. Mehmet döneminde, sadaret makamlığında bulunmuş olan İshak Paşa, hicri 891 tarihli bir vakfiyesiyle 3 köy, 10 değirmen, 1 Mahalle, 19 dükkân, 2 hamam, 1 bahçe, 1 piriçlik, 1 bostan, 1 mezranın gelirini vakfetmiştir. Vakfın hayır konusu, kurulacak bir imaret aracılığı ile her gün 30 açın doyurulmasıdır. Bunun o zamanki fiyatlarla yapılmış hesabına göre, bu hayır konusu için, vakfın gelirinin ve diğer idare ve personel masrafları için vakfın gelirlerinin sadece yüzde 1'inin yeterli olduğu, yüzde 99'unun ise mütevellie kaldığı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak ben şu noktaya varıyorum: Vakıf, tarihî bir kurumdur. Biraz sivri gelecek ve bana kızacaksınız muhtemelen; ama, tarihi bir kurumdur, tarihte kalmalıdır. Müsaadenizle cümlemi tamamlayayım. Yeni mevzuatla kurulanlar vakıf değil. Vakıf adını taşıyan başka şeyler. Yani, onların tartışmasına girmek istemiyorum, haddimi aşarım. Hukukî açıdan tartışmalara giremem de ayrıca. Ancak, benim iktisatçı sezgisiyle gördüğüm, başka bir şey, o ayrı bir tebliğ konusu olduğu için burada huzurlarınıza getirmiyorum. Ancak, benim klasik dönem içinde gözlediğim vakıfla, şimdiki vakıf arasında çok büyük farklılıklar var. Hem mânâ bakımından farklılıklar var, hem içerik bakımından farklılıklar var, hem de iktisadî mantık açısından çok büyük farklılıklar var. Onun tartışmasına girmek istemiyorum. Aynı adı taşıyor olması, nominal bir mantık içerisinde, aynı hadiseye cevap vermesi anlamına gelmiyor. Ben global olarak bakıyorum, global olarak baktığım zaman, Osmanlı'nın klasik döneminin vakfının tarihte kalması gerektiğini ve kemiklerinin sızlatılmamasının gerektiğini ve şimdi kurduğumuz şeylere de vakıf denilmemesi, belki başka bir şey denilmesi gerektiği ve Bezmi Alem tartışmaları gibi yanlış tartışmaların yapılmaması lazım geldiğine inanıyorum. Eğer, insanlar demokratik bir ortamda üniversite kurmak istiyorlarsa, kurarlar, kurmalıdırlar. Yok efendim Bezmi Alem

Hanımefendi kurduğu vakıfta bunu düşünmüş, düşünmemiş tartışmasını yapamayız. Bu çok mânâsız bir tartışmadır. Önerinin sahibi olan hanımefendiyi mezarından kaldırıp getirmemiz mümkün değil. Ruhlarla konuşmak da herhalde hukukta delil olarak sayılmıyor.

Efendim, benim maruzatım bundan ibarettir.

Beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

TARTIŞMA

BAŞKAN — Teşekkürler Sayın KILIÇBAY.

Buyurun Sayın AKGÜNDÜZ

Doç. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ — Değerli dinleyiciler, Dr. Sayın M. Ali KILIÇBAY'a yaptığı izahlardan dolayı öncelikle teşekkür ediyorum.

Başta kendisi de ifade ettiler, "*Ben vakıf hukukçusu değilim, ayrıca hukukçu da değilim; dolayısıyla bazı hatalarım olacak*" dediler. Ben önce kelime hatası olabilir diye bekledim; ancak çok ciddi ilmî hataların yapıldığını görünce mecburen söz almış bulunuyorum.

Önce, 4 tane önemli hataya işaret edeceğim; çünkü, tamamına işaret edersem çok vakit alır.

Başta, I. inci Süleyman'a II. Süleyman demek; diğer taraftan Cumhuriyet tarihinin en önemli hukukçularından olan Ali Himmət BERKİ'ye Ali Hikmet BERKİ demek... Bunun gibi hataları 50'ye çıkarmak mümkün. Ancak ilmî hatalar şunlar:

Maalesef iktisatçıların çoğu bu hatayı yapıyor, özür diliyorum. Sebebi de, Osmanlı Hukuku'nun bilinmemesinden kaynaklanıyor sanıyorum. Birincisi şu: Mirî malı şöyle tarif etti, "**Bütün gayrimenkullerin**" -bu tamamen hatadır, bütün gayrimenkuller değil- sadece arazidir mirî mal. Gayrimenkullerin, bugünkü anlamda çatılı, musakkafat tabir ettiğimiz dükkân, mağaza, hamam ve benzeri bugünkü hukukumuzda gayrimenkul kabul edilenlerin hiçbirini, mirî arazi vasfına kaydedilemez, mirî malı da olamaz. O ayrı bir mesele. İkinci husus da, devlete ait olduğu demenin yanında, bir de padişahın mülkü olduğu... Bu maalesef UZUNÇARŞILI'da da gördüğümüz, Fuat KÖPRÜLÜ'de de maalesef okuduğumuz, Ömer Lütfü BARKAN'ın da bazı yanlış tespitlerle gündeme getirdiği, hiçbir belgeye dayanmayan, tamamen cumhuriyet dönemindeki bazı yazılarda ve araştırmalarda ortaya atılan bir fikir. Hiçbir zaman Osmanlı Hukuku'nda mirî arazi demek, padişahın mülkü demek değildir Sayın KILIÇBAY. Mirî arazinin tarifi, Ebu Suud'un Kanunnamesindeki tarifini zikrediyorum, "*Rakabesi, Beytümali Müslimine, geliri ise makaribi müslimine*" bugünkü tabirle kuru mülkiyeti devlet hazinesine, gelirleri de "**Kamu yararı**" kriteri ile kamu harcamalarına harcanmak üzere ve bu konuda bütçeler yapılmak üzere devlete tahsis edilen araziler demektir. Bu önemli bir husustur, büyük bir hatadır.

İkinci husus Fatih'in vakıfları iptal ettiği, bu da çok önemli bir hatadır. Şunu ifade edeyim, Fatih Sultan Mehmed'in, şu anda şerhiye sicillerinde elimizde orijinali mevcut olan fermanından şunu okuyoruz: "*Bursa havalisinde emlak ve evkafın bir kısmı naklediliyor*" Bu doğrudur. Ama, buradaki emlaktan kasıt neresi, bunun izahını Osmanlı Hukuku içinde yapmak gerekiyor. Şunu ifade edeyim: Ben bizzat arşivde, tapu tahrir defterlerinde, Fatih Sultan Mehmed'in ilga ettiği arazilerin sayısının 200 küsur olduğunu tespit ettim. Tamamı arazidir. Kesinlikle dükkân, han ve benzeri mülk mânâsında hiçbir mülk yoktur. Arazi vakıflarından da, sahih vakıf değildir değerli dinleyiciler, bilakis mütalaamda söylediğim gibi, Osmanlı Hukuku'nda tahsisat kabilinden vakıflar denilen bir müesseseye gelişmiştir; yani, başta sultanlar olmak üzere devlet adamları, kamuya ait mirî arazilerinin vakıflarını, kendileri bizzat merkezî bütçe ile kamu hizmetlerine tahsis etme yerine, vakıf adıyla bazı kamu hiz-

metlerine, eğitim, sağlık gibi hizmetlere tahsis etmişler, buna da tahsisat kabilinden vakıf demişler. Bunun bir şartı vardır, meşruiyet şartı. Zaten buna gayri sahih vakıf deniliyor.

Hukukî ortaklara, ailelere ve Hazine tarafından karşılanması gerekmeyen bazı hizmetlere, bu çeşit vakıfların yapılmaması icap ediyor; ama, babası döneminde, Fatih bakıyor ki, bazı devlete ait arazilerin gelirleri, tahsisat kabilinden vakıflar adıyla, -tamamı tapu tahrir kayıtlarında mevcuttur- bir ailenin giderlerini karşılamak üzere tahsis edilmiş. Molla Hüsrev, "Bu gayri meşrudur" diyor. Nitekim aynıının Memlûkler döneminde yaşandığını ifade ettim. Bu kaideye nispeten Fatih diyor ki, "O ki gayrisahihi deniyor, vakfı iptal edelim" Emlaktan kasıt da, bizim anladığımız mânâda mülk değildir. Bunu da özellikle ifade edeyim. Osmanlı döneminde maalesef, temliknâme usulü var. Yani, miri arazi normalde bir şahsa, bir mutasarrıfa tefriz edileceği yerde, tutulmuş hayat şartıyla, temliknâme adı altında, devamlı tefriz edilmiştir. Bu temlikname ciddi mânâda mülk olarak satılması demek değildir; çünkü, zaten Anadolu arazisi de miri arazi dışında yoktur. Dolayısıyla hangi mülk araziden bahsedilebilir?

Diğer dükkân, han gibi benzeri hususların olmadığını da ifade ettim.

Son olarak, zürri vakıflar meselesini izah edeceğim. Şimdi, bu zürri vakıfları miras engellerinin ortadan kaldırılması şeklindeki görüşü burada cevaplandırmak istemiyorum; çünkü, vakit çok geçti; ancak, konu ile ilgili İslâm Hukuku'nda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesinde, hem İslâm Hukuku'ndaki nazarı açıdan, hem Osmanlı tatbikatındaki tatbiki açıdan konuyu uzun uzun inceledim. Sadece kaynak vermekle yetiniyorum.

Son olarak, bu da önemli bir husus, 217 tane karye bahsedildi. Şimdi, tabii akla gelen, bunun yüzde 1'i personel finansına, geriye kalanı mütevellîye kalıyormuş gibi bir hava sezildi. Bu da çok önemli bir hata. Şimdi, burada hem Kanunî Sultan Süleyman'ın hem de diğer padişah vakıflarının 217 karyeyi falan vakfa tahsis ettim demesi, o karyelere, o köylere ait bütün gelirler değildir. Çünkü orası miri arazidir. Devlet oradan toplayacağı vergi gelirini, doğrudan merkezî bütçe yoluyla kamu hizmetlerine harcama yerine, vakıf kurmuş, mütevellîye demiş ki, "Benim yerime sen, inkıtâa uğraması memlekete zarar verecek olan eğitim, sağlık ve benzeri birçok hizmetler için, oradan alınacak devlete ait vergi gelirlerini toplu, onlara bu noktaya, şartlarını muvacehesinde harca" demiştir. Bu da gayet makuldür; ama, suistimal edilmemiştir demiyorum. Suistimal edilmeseydi, 19 uncu asırda perişan bir vaziyete gelmezdi, bu hale düşmezdi.

Daha çok bazı noktalar varsa da, vaktinizi alacağım için kısa kesiyorum.

Teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum efendim.

BAŞKAN — Teşekkür ederiz Sayın AKGÜNDÜZ.

Buyurun Sayın ATEŞ.

İbrahim ATEŞ — Efendim, tebliğ sunan Sayın Hocamızın konuşmasıyla ilgili olarak, Sayın AKGÜNDÜZ'ün notlarına aynen, gönülden katılıyorum. Buna bir-iki ekim olacak.

Sayın konuşmacı, kariye kelimesini açıklarken, (köy) olduğunu belirttiler. "Bir başka türden daha kariye vardır" dediler. Kariye Arapça bir kelimedir. Türkçesi de köydür, başka tür bir kariye de yoktur.

Bir de, "Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyeleri henüz tespit edilmemiştir" dediler. Kanunî Sultan Süleyman'ın 4 tane vakfiyesi var, tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi Süleymaniye ve çevresindeki hayratlarıyla ilgili en büyük vakfiyesidir. 1960 yılında, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce Türk harflerine çevrilerek yayınlanmıştır.

İkincisi, İstanbul'daki Su Vakfiyesidir. Bunun da, acizane tarafımdan iki sene önce çevirisi

yapılmış ve Kültür Bakanlığı'nca basılmıştır.

Üçüncüsü ise, Şam'daki hayratıyla ilgili vakfiyesidir.

Dördüncüsü de, Urfa'daki Halilurrahman Dergâhıyla ilgili vakfiyedir. Tamamı elimizdedir, tespit edilmiştir.

Arz ederim efendim.

BAŞKAN — Teşekkürler Sayın ATEŞ.

Buyurun Sayın DÜRRÜOĞLU.

Ayhan DÜRRÜOĞLU — Efendim, Sayın konuşmacılara teşekkür ediyorum. bizleri aydınlatukları için.

Ali Himmet BERKİ'nin bilirkişi raporu ve Profesör Hazım Atuf KUYUCAK Dürrizade'nin şahadetiyle, rahmetli babamdan sonra mütevellî olmuş bulunuyorum, Yargıtay'ın da onaylamasıyla. 1963-1965 senesinde.

Efendim, şimdiye kadar ve 26'dan evvelki vakıflarımızın neden göçüp gittiğini, yine Dürrizade 150'liklerinden Refi Cevat ULUNAY her gün yazardı. Şuradaki minarenin çatısı uçtu, şuradaki kubbenin vesairesi çöktü falan diye. Kanaatımca, Harput, bugünkü adıyla Elazığ bırakılarak, 5 kilometre uzağa şehir kurulduğunda, yaşamaktan uzaklaşmıştır. Yani eğer asar, içindeki kişi olmazsa eser olmaktan çıkar, harabe haline gelir. Bu bir.

İkincisi, Avrupa, Amerika, farzedelim İspanya, 10 uncu Yüzyıldan Endülüs İslâma hâkim olduğu zaman, -Bugünkü adıyla Endülüzyataşını dahi kaybetmeden, yenileyerek bugünkü güne El Hamra Sarayı'nı, Kurtuba Camii'ni ulaştırmış. Benim ders verdiğim İspanya Askerî Ataşesi Sinyor Artemyos Sebanus, turist döviziyle övünüp, "*Sizinle yaşıyoruz bakınız*" diye bana bunları göstermiştir.

Binaenaleyh, Harput göçmüştür, Neden; yaşamadığı, yaşatılmadığı için.

Osmanlı eserlerinin büyük bölümü neden çökmüş, yok olmuştur? Yaşatılmadığı ve bakımsız halde bırakıldığı için.

Mazbutaya alınmış vakıflar, ATATÜRK'ün dediği veçhile, murakabe edilebilmiş midir? Rahmetli Başhukuk Müşaviri Muammer BOSTANCI zamanında, bana demişlerdir ki, "*Ayhan Hanım, maalesef bazı memurlarımız kendi içimizde vakıfları üzerlerine geçirmişler, af kanunu çıktıktan sonra gelip, istifa etmişlerdir.*"

BAŞKAN — Hanımefendi lütfen bağlayın.

Ayhan DÜRRÜOĞLU — İmar Yasasından önce, SİT Kanunumuzda bir açıklık bulunmadığı, hangi eserin tarihi eser olduğu, hangisinin olmadığı belli olmadığı için, böyle vakıf eserlerini büyük ölçüde kahretmekteyiz.

Dördüncüsü, evlâdın uhdesine düşen murakabe kayfiyeti, "**Kesbi evladı evlat, ekber ve erşed**" ondan sonra iyi bakmadığı takdirde derhal değiştirilir, öbürü gelir bakardı. Binaenaleyh bu murakabe sisteminin, evlatlar vasıtasıyla da devamını rica ediyorum. Çünkü bizim namütenahi vakfımız hakkında, kazandıktan sonra ben tebliğ ettim, hesap dahi çikanlamamıştır. Binaenaleyh, evvel emirde bu hesapların çikanlmasını...

BAŞKAN — Hanımefendi, lütfen bağlayın.

Ayhan DÜRRÜOĞLU — Vakıflar Genel Müdürlüğü kanalıyla çalışmaya teşvik edilmelerini özellikle rica ediyorum.

Sağolun.

BAŞKAN — Buyurun Sayın YİNANÇ.

Prof. Dr. Refet YİNANÇ — Sayın KILIÇBAY, benim de mensup olduğum fakültenin yönetim kurulu üyesi, çok değerli bir iktisatçı. O bakımdan olaya bir iktisatçı gözüyle baktı. Sayın AKGÜNDÜZ de hukuk yoluyla eleştirisini yaptı. Ben de şimdi, bir tarihçi olarak, burada bazı açıklamalar yapmak istiyorum.

Efendim, gerçekten son devre bakılınca, 19 uncu yüzyıla, iktisadî yönden bakılınca, vakıfların bir yük gibi algılandığı görülüyor. Fakat, Sayın AKGÜNDÜZ'ün de ifade ettiği gibi, Fatih şahısların mallarını dahi ellerinden alamıyordu. Bir istimlak için, Fatih bölgesinde bir istimlak için, bir kadın Fatih'e direniyor. "Ben evimi yıktırmam" diyor. Ve Fatih de, istimlak etmek istiyor. Uğraşüyor, para veriyor; ama, "Ben istimlak ettirmem" diyor kadın. Ve istimlak edemiyor Fatih. Zorla alma diye bir şey yok; ama, hizmetinden uzaklaşmış olan vakıfları ilga ediyor.

Sonra, gerçekten yüzde 75'e ulaştığını söyledi Sayın KILIÇBAY, 18 inci yüzyılda vakıfların sayısının. Şu nokta unutuluyor: Osmanlı devrinde, hatta hatta geriye gittiğimiz zaman Selçuklu devrinde, kamu hizmetleri, ulaştırma, öğretim, sağlık hizmetleri vakıflar vasıtasıyla yapılıyor. Onun için, yani büyük vakıflara bakınca, "Şu kadar köy vakfetmiş" deyince, bundan hiçbir zaman türkmeylem. Yani, o vakfa tahsis edilmiş ama o vakfın yürütmesi için, kamu hizmetinin yürütülmesi için yapılmıştır.

Ayrıca, fakirlere, açlara yardım yapılmışsa, doyurulmuşsa, bu, bugünkü sosyal güvenlik içindir. O zamanki anlamıyla bunu ifade eder. Bir sürü zaviyeler var, 3 gün misafir ediliyor, 3 günden sonra kalınmıyor. O zaman otel yok, nerede kalacak vatandaş, zaviyede kalacak. Zaviyeler, tekkeler, bir zamanlar çok mükemmel müesseseler idi; ama, son devirde fonksiyonlarını kaybetti. O bakımdan, o yönde bakmak gerekli.

Açıklamalarım bu kadar, teşekkür ederim Sayın Başkan.

BAŞKAN — Teşekkür ederiz Sayın YİNANÇ.

Buyurun Sayın KILIÇBAY.

Dr. M. Ali KILIÇBAY — Efendim, ben değerli meslektaşlarımın katkılarına çok teşekkür ediyorum. Öğrendiğim şeyler oldu, bilmediğim şeyler varmış. Tabii ki, her zaman, herkesin bilmediği şeyler var.

Önce İbrahim Bey'in söylediği ile başlıyorum. Ben metinden aynen okudum. Karye (köy) bir de ayrıca, dört tane karye daha yazılmış vakfiyenin transkripsiyonunda. Onun için, ben kendim sökemediğim için, neden iki defa karye kelimesinin geçtiğini, o tamamen vakfiyenin transkripsiyonuyla ilgili bir şeydir, yani, benim karyenin köy mânâsına geldiğini bilmememle ilgili bir şey değildir.

Sayın YİNANÇ hocamızın söylediklerine... Benim, çocukluğumdan beri bir adetim vardır, tatlıyı sona saklarım. Hatta, evde de bu adetimi biliyorlar, onun için tatlıyı saklıyorlar; ki, yemeği bol yiyeyim, tatlıyı yemeyeyim diye. Onun için Sayın AKGÜNDÜZ'ü sona saklıyorum.

Efendim, ben iktisat tarihçisiyim, iktisatçiyim ve olaya ne tarihçiler, ne hukukçular gibi mikro düzeyde bakmıyorum. Mutlaka global bakıyorum. Şimdi ben vakıf kurumuna da baksam, tarihte herhangi bir başka kuruma baksam, hep aklımda bugün var. Bugün biz, fert başına millî hasılası 1.200 dolar olan bir ülkeyiz. Potansiyelimiz bunun çok daha üstünde. Yani, tarihte olasılık tartışmaları, sayın hocamızın da çok iyi takdir edeceği gibi, mânâsız tartışmalardır; çünkü, tarih yaşanmıştır, bitmiştir. Şöyle olsaydı, böyle olsaydı tartışması yapılamaz. Ama, çok iyi bir beyin cimnastiğidir. Acaba, Osmanlıda sermaye birikiminin kurumları oluşmuş olsaydı, bugün Türkiye Cumhuriyeti az

gelişmiş bir ülke sayılır mıydı, sayılmaz mıydı sorusunu ben sıklıkla kendime soruyorum ve burada bütün vakıf mensupları, vakıf tutkunlarından özür dileyerek söylüyorum ki, Osmanlı sermaye birikiminin engellenmesinin en önemli sebeplerinden bir tanesi vakıf kurumudur. Çünkü eğer sermaye özel ellerde birikseydi, yani Batı tipi bir kapitalist oluşum meydana gelebilseydi Osmanlı Devletinde ve Türkiye'de, bugün liberal ekonomiye geçelim mi, geçmeyelim mi tartışmasını yapmadan zaten bu işi halletmiş olurduk. Ben onun için, vakıf kurumuna, değerli tarihçilerimiz ve değerli hukukçularımız gibi pek sempati ile bakamıyorum onun için de özür diliyorum.

O nedenle, benim vakıf... Evet, birtakım hizmetler yapılmıştır; ama, onun altında da şu soru var: O hizmetler neden kamu makamları tarafından yapılmıyor? O soruyu her zaman soruyorum ve meşru bir soru. Neden Bauda belediyelerin yaptığı işi...

BİR DİNLEYİCİ — Bütçe oluşmamış o zaman.

Dr. M. Ali KILIÇBAY — Evet, bütçe oluşmamış, devlet kavramı çok farklı, cihangir bir devlet, savaşkan bir devlet, genişlemeye yönelik bir devlet; yani, tamamen bir zihniyet farklılığı söz konusu. Bu zihniyeti yargılamak hiç kimseye düşmez. O onların zihniyetiydi; ama, bizim zihniyetimiz de başka bir şey.

Sayın AKGÜNDÜZ'ün itirazlarına cevap verebilirim. Tatlıya geldi sıra. Gerçekten tatlı, çünkü Tarih Kurumu'nda çıkan kitabınızı okudum. Bir kelimeyle ifade edebilirim, "Muhteşem" diyebilirim o kitabınız için. Ancak, miri konusu üzerinde anlaşalım. Miri, devlete ait değil, emire ait demek efendim. Mir, emir, amir, amr kökünden gelmiş, miri. Şimdi bu, bilinmedik karanlık sularda yüzmek istemiyorum; ama, İslâmî devlette sanıyorum ki emir, aynı zamanda Zillullah yani Tanrı'nın yer yüzündeki gölgesi. Tanrının yeryüzündeki gölgesi de, -yine boğulma tehlikesine binaen karanlık sularda yüzmek istemiyorum- fakat şöyle sanıyorum: Aslında mülkiyet Tanrı'ya aittir. Zillullah onun adına kullanır ve bu nedenle, Zillullah onun adına kullandığı için, padişah mülkiyeti demek, yanlış bir ifade değildir bana göre. Ben bu konudaki kanaatimi muhafaza ediyorum izninizle.

Doç. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ — Yalnız, benim o zaman bir cümlelik izaha hakkım var.

Dr. M. Ali KILIÇBAY — Hayır, ben sizin izahlarınızı büyük bir zevkle dinleyeceğim; ancak, ben bu konudaki kanaatimi izninizle muhafaza ediyorum.

İkinci konu, gayrimenkul kavramını genişlettiğimi söylediğiniz ve toprağın dışındakileri de söylediniz. Bursa'dan bir örnek verdiniz yanılmıyorsam. Ben de yine Bursa'dan bir örnek vereceğim. Bursa'da tımar olarak semt dükkânları verilmiştir, hamam verilmiştir, değirmen verilmiştir, hatta umumhane bile tımar olarak verilmiştir. Demek ki, tımarın kapsamı içine, toprak dışında gayrimenkuller girebildiğine göre, geniş bir yorum yaparak, hukukçu olmadığım için tekniklerine sahip olmayabilirim, bu noktaya varıyorum. Fatih'in vakıfları iptal etmesi konusunda, evet Fatih, toprak üzerinde kurulmuş vakıfların hepsini, elinin ulaşabildiklerini, -özellikle Kastamonu civarındaki Çandar topraklarındakileri. Biliyorsunuz Çandarlılarla aralarında çok önemli mücadeleler oldu- onların hepsini iptal etmiştir ve hatta, o konudaki hükümleri okudum. "*Kulum gelip alivere*" diyor. Bu ferman ve bu vakıfları da kapsamına alan bir şey. Hatta, II. Beyazıt, oğlu, bunların bir kısmını iade etmiştir.

Benim söyleyeceklerim bundan ibarettir.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN — Teşekkür ederiz Sayın KILIÇBAY.

Doç. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ

Şimdi, evvela miri kelimesi, doğrudur, mire, beye ait olan demektir. Ancak, bilimde kelimenin

sözlük anlamı ayrıdır, bir de ıstihadaki terim anlamı ayrıdır. Bir mesele hakkında, eğer kanun koyucu izahta bulunmuşsa, bir hukukçunun yorumu budur demesi mümkün değildir. Osmanlı miri arazi rejiminin mimarı durumunda olan İbn-i Kemal'in de, Ebussuud'un da, Kanunî Sultan Süleyman'ın kanunnamelerinde, miri arazinin hukukî tarifi, biraz önce zikrettiğim şekilde yapılmıştır.

Ayrıca, çok önemli bir husus var, bunu Ebussuud Efendi açıkça ifade ediyor. İslâm Devletler Hukuku'nda, bir arazi savaş yoluyla, eski tabirle andeten fethedilmişse, devlet başkanına üç seçimlik hak tanınmıştır:

1. Fetheden gazilere temlik eder, o zaman mülk arazi olur.

2. Temlik etmez, yerli gayrimüslim ahaliye dağıtır, onların mülkü olur, haraci arazi olur.

3. Ne gazilere, ne gayri müslim ahaliye verir, bilakis devlet hazinesine alır, ve gelirini de yine fıkıh kitaplarındaki tabiriyle Masarîfî Müslimine, Müslümanların kamu ihtiyaçlarına sarf eder. Ebussuud Efendi der ki, "*Miri arazinin meşruiyet kaynağı, bu görüştür ve Hazret-i Ömer'in Irak'ta tatbik ettiği sistem de bundan kaynaklanmaktadır*" Bunu özellikle ifade edeyim.

Fatih'in meselesininse, istirham ediyorum bu konunun yanlış yorumlanmaması icap ediyor. Sayı sadece 200'dür ve gayri sahih tahsislere aittir. Konuyla ilgili Hem Molla Hüsrev'in bir risalesi, hem Karamani Mehmet Efendi'nin bazı izahları, hem de Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi'nin yine bununla ilgili fetvası vardır. Fatih, ne sahih olan tahsisat kabilinden vakıflara, ne de gerçek vakıf mânâsındaki mülk vakıflara kesinlikle dokunmamıştır. Verdiği ferman elimizde mevcuttur. Bursa Şeriye sicillerindedir ve bizim de yakında çıkacak olan Osmanlı Kanunnameleri Serisinin 1. cildinde, hem izahı, hem kayıtlardan istatistik durum verilmiştir.

Arz ediyorum.

BAŞKAN — Teşekkürler AKGÜNDÜZ.

Dr. M. Ali KILIÇBAY — Sayın Başkan, bir dakikanızı rica ediyorum.

Şimdi, bu cins tartışmalar aslında keşke düz masa başında ve üç-dört kişilik gruplar halinde yapılsa ve böylesine mümtaz bir topluluğu da fazlasıyla işgal edip, akşamın bu ilerlemiş saatinde adrenalinler düşmüşken, herkesin karnı acıkmaya başlamışken kimseyi sıkıntıya sokmasak. Fakat, yine de bazı şeyler söylemek lazım.

Bilimler, felsefenin sıcak kucağından kopmaya başladıklarında, yavaş yavaş terminolojilerinde farklılaşmalar oluşmaya başladı. Bu kaçınılmaz bir şey. Bugün, fizikçinin esneklik dediği şeye, iktisatçı da esneklik diye bir kavram kullanıyor; fakat ikisinin arasında hiçbir ilişki yok. Bugün, hukukçunun kullandığı bir terimi, izin verdikleri ölçüde, zaman zaman biz iktisatçılar da, ucundan kullanıyoruz veya tarihçilerin kullandıkları terimleri de kullanıyoruz. Ve hukukçular, tarihçiler zannediyorlar ki, o terimler sadece kendi müktesep hakları içinde kullanılır. Efendim, biz iktisatçılar biraz arsız çocuklarız, bizim elimize terimler geçti miydi, biz çeviririz, çeviririz, mahfederiz onları. Ve o nedenle, zannetmeyiniz ki, -hangi bilim dalına mensup olursanız olun- o terimlerin şeyi sizsiniz, vakfedilmedi o terimler size. Hoşgörmenin ötesinde, biz o terimleri farklı kullanma hakkına da sahibiz. Onun için miriyi biz iktisatçı olarak böyle algılıyoruz, böyle kullanıyoruz ve Ebussuud Efendi'den delil getirdiniz, Ebussuud Efendi, 16 ncı yüzyılın ikinci yarısında...

Doç. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ — Sadece Ebussuud Efendi değil.

Bütün Osmanlı tarihçileri.

Dr. M. Ali KILIÇBAY — Tamam. Şimdi, Ebussuud Efendi bir kodifikasyon yapmıştır. Bu kodifikasyon, Osmanlı Kanunlarının -o zamana kadar şeri örfi karışımı kanunların- Se-

rileştirilmesidir, yani, bir tekvin, bir tedvin hareketidir ve bu nedenle bütün Ebussud Efendi öncesi Osmanlı yasal yapısını belirleyen bir özellik arz etmiyor benim gözümde. Anlatabiliyor muyum? Yani, makale teşmil edilmiş laflar vardır orada ve onlar, YİNANÇ hocamız tarihçi metodu açısından çok daha iyi bilirler- sosyal vakıa ile birleştirilerek yeniden yorumlanması gerekir. Ebussud Efendi'nin onları, o şekilde üçlü haraci topraklar, miri topraklar diye ayırımı, gerçekte Osmanlı Vakıasına tekabül etmiyor.

Bunları inşallah birgün sizinle ayrıntılı olarak tartışırız.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN — Teşekkürler Sayın KILIÇBAY.